

БРАНЕЦЬ ВІЧНОСТІ ОЛЕКСА СТЕФАНОВИЧ

19 квітня ц. р. в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України відбулося чергове засідання літературознавчо-критичного клубу “Академічні бесіди”. Предметом дискусії стала книжка Тетяни Рязанцевої “Бранець вічності: Аспекти поетичної творчості Олекси Стефановича”, на сьогодні єдине монографічне дослідження художньої практики поета. Аналізуючи творчий доробок О.Стефановича (1899–1970), одного з найвидатніших українських поетів-емігрантів ХХ ст., авторка зосереджує увагу передовсім на трансформації тем і мотивів метафізичної поезії в літературі ХХ ст. Творчість українського митця розглянуто в парадигмі європейської метафізичної поезії, у зіставленні з творами М.Цветаєвої та Ф.Гарсія Лорки. Окрім літературознавчих розвідок, видання містить хронологію життя і творчості О.Стефановича, а також – у додатках – спогади друзів і сучасників поета.

Відкриваючи зібрання, Н.Зборовська* зауважила, що одним із завдань “Академічних бесід” залишається аналітичне обговорення досліджень колег-науковців, адже кожне засідання дає змогу у вільному, ненормативному форматі висловити власні спостереження, на фаховому рівні обговорити з автором проблеми, що привернули увагу, викликали дискусійні міркування. Н.Зборовська окреслила й найближчі перспективи розширення літературознавчо-критичного клубу тематичними психоаналітичними семінарами, до участі в яких запрошуються всі бажаючі. Презентуючи книжку Т.Рязанцевої, керівник “Академічних бесід” привернула увагу до проблеми недослідженості постаті О.Стефановича в українському літературознавстві, наголосила на актуальності теми метафізичної творчості в сучасній літературно-критичній практиці, що лягла в основу дослідження Т.Рязанцевої. Одним із вагомих здобутків авторки монографії Н.Зборовська назвала якісний, професійний рівень потрактування поезії О.Стефановича, завважила особливу інтригу поєднання еротичних та релігійних мотивів у аналізі метафізичної творчості тощо.

У своїх виступах співробітники Інституту літератури та гості говорили про новаторський характер дослідження Т.Рязанцевої, високий професійний рівень його виконання. Представники Видавничого дому “Киево-Могилянська академія” Л.Пізнюк (головний редактор) та Н.Сойко (завідувач редакції) наголосили на відповідальності, вимогливості авторки під час роботи з видавництвом.

Увазі читачів “Слова і Часу” пропонуємо скорочену стенограму дискусії-обговорення.

У вступному слові Леся Демська – модератор засідання – звернула увагу найперше на глибоку духовну своєрідність цієї праці, уміння дослідника “зрозуміти і відчувти абсолютно окремий світ поета, його унікальний досвід” та, зокрема, зауважила:

– Українська література діаспори має досить сумну долю. Письменники, що змушені були залишити Україну, поступово залишили й простір нашої культурної та історичної пам’яті. Повертатися ж почали у час тотальної кризи, політичної, економічної. Пам’ятаємо ті маленькі книжечки, які розліталися... Прийшов новий час, а ми начебто забули про всі ті невеликі наклади книжечок, – вони засіли на полицях наших бібліотек далі нікому не потрібні. О.Стефановичу припала найгірша доля, адже його зараховували до “Празької школи”. Якщо ж

уважно почитати його праці, стане зрозуміло, що О.Стефанович мав дуже мало спільного з тим рухом... Однак він був саме тим поетом, якого завжди очікував М.Зеров, поетом з високою духовною, культурною освітою, поетом, який своєю творчістю, незаангажованою в тогочасні проблеми, виводить нашу літературу на загальносвітові обшири. Властиво для мене книжка Т.Рязанцевої стала такою спробою вивести принаймні поезію О.Стефановича на ці загальноєвропейські обшири. Дослідження “Бранець вічності: Аспекти поетичної творчості Олекси Стефановича” – це певне реконструювання, своєрідне вмонтовування поезії О.Стефановича в поезію Західної Європи того часу.

Свого часу кандидатська дисертація Т.Рязанцевої була присвячена періоду Бароко. Так збіглося, що О.Стефанович, яким вона зацікавилась, теж багато чим виростає з Бароко. Тому ця книжка не випадкова, вона нагадує собою дерево, яке має дуже міцне і давнє коріння. На жаль, уже немає людини, яка безпосередньо була фундатором цієї ідеї, – Олекси Васильовича Мишанича. Він був великим шанувальником творчості О.Стефановича, і з його легкої руки почалася історія цієї книжки.

Тетяна Рязанцева:

– Моє зацікавлення творчістю поета почалось у 1996 році із випадково прочитаної статті О.Мишанича про О.Стефановича. Від моменту цього знайомства і до видання книжки минуло приблизно десять років – десь приблизно десять сторінок на рік. Нібито й повільно, нібито й мало, але насправді це був такий осмислений поступ і дедалі більше заглиблення, знайомство з творчістю цього автора. О.Стефанович вимагає дуже неквапливого читання, розуміння... властиво, читання з перечитуванням.

З усього творчого набуtku О.Стефановича я обрала саме метафізичну поезію тому, що, як на мене, це дуже органічна ніша для нього. О.Стефанович справді на всіх рівнях пов'язаний з традицією українського Бароко, з традицією метафізичної поезії. Це був поет, який відповідав вимогам М.Зерова до поета в ідеалі. О.Стефанович був людиною освіченою. Він спершу закінчив Волинську духовну семінарію у Житомирі, а коли виїхав з України (1922), вчився у празькому Карловому університеті і, як я вже дізналася потім, в архівних студіях, О.Стефанович був компаративістом. Він вивчав порівняльний аналіз слов'янських літератур, займався давньоукраїнською літературою, цікавився проблемами перекладу, дуже уважно ставився до лінгвістичних розшуків, до мовознавства. Усе це витворило і надзвичайну мовну палітру, і філософську глибину його поезії. Мені здається, що постать ця дуже неординарна. Це людина, яка “перебувала життя” в тілі, але жила насправді в душі. Його не обходили усякі побутові проблеми, він був поет штибу Марини Цветаєвої. Я вважала за потрібне подати порівняльний аналіз творчості О.Стефановича та М.Цветаєвої. Мені здається, що ці дві постаті абсолютно зіставні у часі й просторі, за рівнем якості поезії, її спрямуванням. Так само зіставні О.Стефанович та іспанський поет Ф.Г.Лорка – видатний міфотворець, як він сам себе називав.

Коли я писала цю книжку, мені хотілося, по-перше, повернути цікаву, непересічну постать О.Стефановича нашій культурі, тому що його насправду знають здебільшого фахівці. А по-друге, мені просто приємно було досліджувати цю надзвичайно цікаву поезію, за якою стоїть певна культурна традиція. Це поезія дуже відчутна, об'ємна, зрозуміла, така, що поєднує нас зі світом. І, безперечно, О.Стефанович дуже щирий автор, він цікавився найповнішим виразом дуже складних почуттів, складних духовних перипетій. Це не часто зустрічається зараз, тим паче в такому досконалому балансі форми і змісту.

Леся Демська:

– Наведу оцінку творчості О.Стефановича, що її подав Олекса Васильович Мишанич: “В силу певних історичних обставин, особистої вдачі і життя Олекси Стефановича, його поетичний, образний світ до певної міри був загерметизований. Він свідомо відділяв свій таланти від служби швидкоплинному сьогоденню. Він не допускав у свою поезію скороминушого, дрібного й буденного, зосереджувався на цінностях вищого порядку, виробивши в собі й поетичний дух, і самоповагу, якої не вистачає українській поезії”. У своїй книжці Т.Рязанцева пише про те, що одним із перших “чистих” метафізиків української літератури був Лазар Баранович. Література Бароко у суті своїй тяжіє до метафізики. Виникає питання, наскільки метафізична поезія є органічною для української літератури? О.Стефанович радше відлуння чи продовження цієї традиції?

Тетяна Рязанцева:

– Мені здається, що О.Стефанович дуже органічно, дуже міцно вбудований у цю традицію. І що у його творчості особливо приваблює, так це поєднання змістової традиційності з абсолютною сучасністю вислову.

Ніла Зборовська:

– Ви взяли для порівняння, як на мене, неадекватних поетів у сенсі метафізичної поезії – Олексу Стефановича і Марину Цветаєву. Тут я хотіла би означити, що маю на увазі під метафізичною поезією. Поет відчуває себе входом для Божественного, а тому включається у сферу Духу: впускаючи божественну сутність, відповідає їй, тому така поезія символічна, езотерична, герметична тощо. Смысл людського буття збувається в Еросі або, за Платоном, у пристрасному бажанні божественного походження, оскільки воно втілює поетове поривання до Бога. Метафізична поезія показує, як через Божественний Логос налагоджується зв'язок між національним суб'єктом і Абсолютом. Тому національну специфіку тут не можна ігнорувати.

Українську поетичну метафізику правомірно розглядають у контексті традиції, яскраво втіленої Г.Сковородою. Саме він приводить до новітньої української поезії розуміння духовності як істинної радості, “веселія серця”, утверджуючи в українському світі невичерпне духовно-святкове начало. Розбудовуючи пізнання божественного через метафізику гри, Г.Сковорода відкриває особливий етичний простір свободи. Власне в цій українській метафізичній традиції постає Олекса Стефанович. Поезія Марини Цветаєвої ближча до містики, ніж до метафізики, до того ж ця містика має характерний для неї дух плотської (а не духовної) радості. Містика М.Цветаєвої як суб'єктивне переживання божественного, де “Я-суб'єкт” зливається з об'єктивністю Бога, має специфічний характер земного еросу, не завжди етичного, але надмірно пристрасного тілесного бажання. Невипадково в “Листі до амазонки” Марина Цветаєва обґрунтовує лесбійський ерос як найбільш органічний для жінки-поетки, доводячи це до узагальнення жіночої езотеричної поезії загалом. Я би навіть сказала, що лірична героїня Марини Цветаєвої часто живе у сфері абсолютизації власного “Я” як чуттєвої, а не метафізичної (понадчуттєвої) сутності. Тому мені цікаво було би з'ясувати, чим зумовлене це зіставлення поетів, які представляють різні національні традиції духовного пошуку.

Тетяна Рязанцева:

– Відповім словами Марини Цветаєвої: “Хотеть – это дело тел, а мы друг для друга души...”
О.Стефановича цікавить метафізична поезія в буквальному розумінні слова. Метафізика, тобто те, що поза тілесним, поза фізичним. У цьому сенсі О.Стефанович і М.Цветаєва дуже близькі. Адже метафізична поезія говорить про вічні теми, які вивисуються над тілесним. Це поезія, яка трактує вічні питання, що не зникають з плином часу: Смерть, Час, стосунки Бога і людини та любов у трансцендентному плані.

У книжці моїй є окремі розділи, присвячені творчості як М.Цветаєвої, так і О.Стефановича: “Трансформація тем і мотивів метафізичної поезії у творчості Олекси Стефановича і Марини Цветаєвої”, “Поезія “in extremis”: поєднання релігійного та еротичного елементів у ліриці Олекси Стефановича, Федеріко Гарсія Лорки і Марини Цветаєвої”.

Микола Сулима:

– Перша книжка Т.Рязанцевої була присвячена порівняльному аналізу творчості Ф. де Кеvedо і Л.Барановича. Це вже друге її дослідження, що вийшло друком. Тетяна Рязанцева слідом за Соломією Павличко принесла в роботу нашого Інституту погляд на українську літературу з європейського боку. Як відомо, оцінка творів багатьох українських письменників, запропонована С.Павличко, видавалася, та й зараз декому видається досить жорсткою. Ту лінію, розпочату С.Павличко, продовжує сьогодні й Т.Рязанцева. Спочатку вона зіставила творчість Л.Барановича й Ф. де Кеvedо, тепер порівняла О.Стефановича та Ф.Г.Лорку, М.Цветаєву. Ця висока оцінка, з якою вона підходить до творчості українських письменників, досить перспективна.

Леся Демська:

– Наскільки відомо, Марина Цветаєва – це явище російського модернізму, Федеріко Гарсія Лорка – явище іспанського модернізму. Наскільки можна вважати приналежним до течії модернізму О.Стефановича, і якщо можна, то в чому модерність його поезії?

Тетяна Рязанцева:

– Як важко вписати О.Стефановича у межі “Празької школи”, настільки ж важко його вписати й у будь-які інші межі, бо це була людина, яка свідомо уникала будь-яких угруповань, течій, напрямів. У певному наближенні – як за тематичними ознаками, так і враховуючи характерну стилістику текстів – так, О.Стефановича можна назвати модерністом. Хоча ця проблема ще чекає на глибше дослідження.

Григорій Сивокінь:

– Тетяно Миколаївно, іде в нас хороша, змістовна розмова про творчість Олекси Стефановича, про його місце у світовій літературі, зрештою, про Ваш внесок як фахівця у висвітлення всіх цих важливих і непростих питань. А в мене і ще один інтерес, для мене вже традиційний: а хто він, Олекса Стефанович, був як людина, як особистість? Що, так би мовити, “робило” його як письменника?

Тетяна Рязанцева:

– Прочитую слова Ігоря Качуровського: “Автор скромний, м’якої вдачі, нерішучий... Відлюдкуватий, без огляду на високу обдарованість залишався, так би мовити, маргінальним явищем в нашому діаспоральному письменстві...” Тобто це була людина, яка не визнавала ніякої самореклами. Він узагалі не дуже був відкритий до спілкування з людьми, волів бути на самоті. Дуже важко зрозуміти, яким чином він елементарно виживав. Але він волів жити так, щоб ніщо не заважало творчості, яку він ставив понад усе.

Лариса Мороз:

– Приємно, що в компаративістичних дослідженнях наших колег утверджується гарна тенденція спокійного, об’єктивного зіставлення постатей і творів української та зарубіжних літератур без “підтягання” того чи того літературного явища під чийсь рамки... Авторка хотіла побачити О.Стефановича передусім в контексті загальноєвропейському. Але я думаю, що в цій книжці не менш вагомий і погляд у власне національну традицію...

Хочеться подіватися, що ця книжечка розростеться у глибше, докладніше дослідження творчості поета, принаймні багато моментів, заявлених у цій праці, потребують ширшої розмови. Хочеться вірити, що поряд із цією майбутньою, уже солідною монографією про О.Стефановича можна буде покласти й найповніше видання творів поета.

Наталя Шумило:

– На IV Міжнародному конгресі україністів Тетяна Рязанцева вперше публічно заявила про зацікавленість творчістю Олекси Стефановича, неординарного і маловивченого поета, і своєю доповіддю привернула увагу наукової громадськості, зокрема М.Ільницького. Відтоді робота молодшої дослідниці над вивченням спадщини письменника не припинялася. І сьогодні ми вже маємо серйозну книжку “Бранець вічності. Аспекти поетичної творчості Олекси Стефановича”.

Фаховість авторки виявляється вже у висвітленні історії питання: існуючі матеріали про поета вона докладно аналізує та оцінює, щоби більше – акцентує ті думки, що потребують подальшого вивчення (“Стефанович своєю поезією наближається до “Празької школи”, але з нею не ототожнюється”, поет – “явище дуже прикметне в українській культурі”, “явище світового значення”).

Беручи справедливі тези попередників за відправні, Т.Рязанцева шляхом осмислення поезії О.Стефановича в контексті світової літератури робить спробу (завдяки конкретному аналізу) виявити сутність творчої індивідуальності письменника. Поставлене завдання вона здійснює послідовно – і коли простежує трансформацію тем і мотивів метафізичної поезії у творчості О.Стефановича, і коли виявляє особливості його релігійної поезії або символіку кольорів.

Біографічні матеріали, сумлінно зібрані і презентовані в розділі “Хронологія життя і творчості Олекси Стефановича”, пояснюють широку ерудицію письменника, зокрема коло інтересів, що охоплює філософію, порівняльну славистику, україністику та зарубіжну літературу. А відтак – і порівняльні зіставлення самої дослідниці. Хоча від прописування лектури О.Стефановича та чіткішої вмотивованості типологічних зіставлень обговорюване компаративістичне дослідження тільки б виграло.

Наукова студія Т.Рязанцевої безумовно філологічна. Однак невиправданим видається свідоме неврахування (на нинішньому етапі дослідження) українського літературного контексту. Наприклад, у творчому доробку О.Стефановича існує сонет, присвячений Т.Шевченкові...

Відомо, що присвята становить частину художнього тексту і при всьому бажанні в цьому випадку відмежуватися від української парадигми неможливо, так само, як і у зв'язку з поезією, що має назву "Ольжич" та згадується у розділі "Образи й мотиви "Слова о полку Ігоревім" у поезії Олекси Стефановича". Належить поетові і поема під назвою "Крути". Згадані присвята та назви поезій О.Стефановича, не кажучи вже про зміст, засвідчують, що Україна – больовий екзистенціал письменника і має безпосередній зв'язок із його філософсько-екзистенційними рефлексіями в художній творчості.

Вочевидь, майбутній аналіз поезії Олекси Стефановича в західно-європейському контексті з українським включно значно поглибить уявлення про феномен письменника, "секрети" художньої творчості якого вже почала вправно розкривати Т.Рязанцева у своїй змістовній книжці.

Леся Демська:

– Хоча О.Стефанович і не був уписаний в український контекст, цей контекст для нього був актуальний. Річ у тому, що сам О.Стефанович не був актуальний для цього контексту. Тобто від тих проблем, які хвилювали тогочасних українських інтелектуалів, за винятком, можливо, М.Зерова, блискучого стиліста, О.Стефанович відмежовувався. Тому про нього майже не говорили, його майже не досліджували. Про О.Стефановича фактично ніхто нічого не знав, аж поки Б.Гошовський, Б.Бойчук не запропонували йому написати про себе самого, подати свою біографію. Тому мені здається, що дослідниця "не вписує О.Стефановича в українську парадигму" тому, що він виявився чужорідним тілом у тогочасному літературному контексті. Так само, як дуже довгий час ті ж неокласики – чомусь він мені видається дуже близьким до них – теж виглядали чужорідним тілом у сучасному для них літературному процесі.

Олекса Сінченко:

– Усе ж таки відмежовувати О.Стефановича від українського літературного контексту не варто. Якщо уважно проаналізувати тексти того ж Л.Мосендза чи особливо Ю.Липи, В.Лесича пізнього періоду, дуже багато паралелей можна знайти саме в метафізичному спрямуванні творчості цих авторів. Сприймати тогочасну поезію тільки як суто патріотичну, позаестетичну не можна. Адже ми не володіємо повним корпусом текстів, які тоді з'являлися друком. Все ж таки український контекст О.Стефановича існує. Про нього згадував, скажімо, У.Самчук, добре про нього відгукувався Ю.Шевельов... Інша справа, що тодішня література була зорієнтована здебільшого на ура-патріотичні тенденції, але ж з'являлася різна поезія...

Володимир Климчук:

– Якщо вже говорити про цю закриту, загерметизовану поезію, яка тікає від світу, то завдання дослідника – зрозуміти, показати: від чого ж вона тікає? Бо дослідника без епохи і поета без епохи не буває. Т.Рязанцева чітко вказує, від чого втік О.Стефанович. Звичайно, що він міг би в цей процес боротьбистський увійти. Але його метафізичне мислення було набагато вищим від цього процесу. Це дуже істотний момент. Бувають, щоправда, і симуляції. Коли поети мислять, так би мовити, "зависоко", і нічого навколо не помічають, – це симуляція...

Я вірю, що О.Стефанович стояв над цією дійсністю. Але багато поетів не дотягуються до неї, вони її не розуміють, тікають в надуманий світ. Це найцікавіше, адже це і є або доля метафізичної поезії, або доля симуляції. Бо ми таких симуляцій маємо мільйон. От навіть фемінізм симулюють, хоча, звичайно фемінізм – це проблема. А в нас же, сказати б, немає інших проблем... Бодріяра врешті-решт прочитайте, він дуже добре показує, де метафізика перестає бути репрезентативною. Бо коли цієї репрезентації немає, коли знак максимально відірвався від означуваного, тоді й починається цей віртуальний світ, в якому вже визначити рівень поета чи літературознавця неможливо. Я би навіть спростив лексику Бодріяра і назвав симуляцію українським словом “шахрайство”.

Традиція на Україні невичерпна. Звичайно ж, треба тут говорити про Г.Сковороду. Г.Сковорода вийшов саме із барокової, сказати б, персоналістської поезії. Усе це – продовження Платона Г.Сковородою. Це метафізика серця і розуму, що абсолютно ясно. Ця традиція продовжується Київською філософською школою від П.Юркевича до Л.Шестова, хоч можна продовжувати і далі. Звичайно, що всі ці впливи існують у досліджуваній поезії. І, звичайно, сьогоднішній поет – блискучий, справжній метафізик. У наш час ця традиція представлена, наприклад, І.Римаруком.

Галина Бурлака:

– Для мене і ця книжка, і авторку вирізняють риси, на жаль, рідкісні для сучасних дослідників літератури. Це, по-перше, дуже цінний тандем інтерпретатора і джерелознавця. Помітивши неповноту текстів, неповноту біографії О.Стефановича, відсутність якихось прив'язаних до джерел інтерпретацій, дослідниця почала активний пошук в архівах. Т.Рязанцева вивчила всі можливі кола, де можна було знайти хоча б щось про О.Стефановича. І виявилось, що багато чого можна знайти, навіть у нас на першому поверсі Інституту літератури у відділі рукописних фондів і текстології, опублікувати невідомі спогади, ввести невідомі досі імена у коло знайомств та коло спілкування поета. І це одна з найголовніших прикмет цієї книжки...

Я хочу закликати молодь не боятися шукати в архівах, не боятися будувати свої концепції на ширших джерельних матеріалах, а не тільки на тому, що знайшли до вас, надрукували до вас. Завжди ще щось можна знайти, і ця знахідка буде справді новим словом у нашому літературознавстві.

О. Павло Мельник (викладач духовної семінарії):

– Я перебуваю у досить незвичному для мене колективі науковців, людей, які своєю науковою працею дбають про розвиток нашої літератури. Тому я думаю говорити зі свого досвіду, так, наче перебуваю в середовищі своєму, духовному, богословському. Хочу сказати, що кожен письменник своє покликання отримує таки від Бога. Тому що талант бути письменником чи науковцем все-таки є талант Божий, який закладений у кожній людині. О.Стефанович, про якого ми сьогодні згадуємо, був виразником правди. І зло, яке панує в цьому світі, не давало йому, і до цього часу, до сьогоднішнього дня багатьом письменникам воно не дає вийти назовні, проявитися цій правді в повній своїй силі. Воно всіляко намагалося приховати цю людину, цю особистість, тому що то була справді особистість. Вірш – це вже вияв особистості. Людина не замикається в собі як індивідуум, а виражається і виливає себе назовні. О.Стефанович, як особистість, як вихованець духовної семінарії, син священника, протестував проти цього зла, яке панує у світі. І зло, відповідно, хотіло його закрити, ізолювати від

суспільства, щоб люди не могли побачити того багатства, тієї великої кількості добра і світла, що є в його поезії.

Я кажу про поезію його духовну, хоча, як тут було зауважено, і не маю змоги повністю прочитати її. Але з тих маленьких уривочків і зауваження пані Тетяни про те, що він був щирим християнином, я можу це сказати. О.Стефанович був людиною глибоко духовною, людиною глибоко віруючою, він захищав правду...

Перший відгук на дослідження див. на сайті української асоціації новин УНІАН:
<http://culture.unian.net/ukr/news/news-184960.html>.

Матеріал підготувала Олена Поліщук